सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष (कोर्ष नं. ५९८) को
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

पदम बहादुर अधिकारी

क्याम्पस रोल नं. ९६/०६५

परीक्षा रोल नं. २१८०१३७/२०६७

त्रि.वि. दर्ता नं. ४०४४२-८८

जनता बहुमुखी क्याम्पस

इटहरी, सुनसरी

२०७३

सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष (कोर्ष नं. ५९८) को
आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधार्थी
पदम बहादुर अधिकारी
क्याम्पस रोल नं. ९६/०६५
परीक्षा रोल नं. २१८०१३७/२०६७
त्रि.वि. दर्ता नं. ४०४४२-८८
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

२०७३

शोधपत्र बुझाएको मिति
२०७३/१२/२०
(२ अप्रिल, २०१७)

शोधपत्र भाइभा मिति
२०७३/१२/२६
(८ अप्रिल, २०१७)

स्वयम् घोषणा

प्रस्तुत **सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो आफ्नै प्रयास र सहभागितामा तयार पारिएको हो । यसमा संलग्न गरिएका तथ्याङ्कहरू यथार्थ र वास्तविक छन् । यो शोधपत्र मार्फत् कोही र कसैमाथि पर्नजाने असरको जिम्मेवारी म स्वयम् हुने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

पदम ब. अधिकारी

शोधार्थी

मिति : २०७३/ /

जनता बहुमुखी क्याम्पस

☎०२५-५८१३००
५८००६४

इटहरी, सुनसरी
स्थापित : २०४५
(त्रिभुवन विश्वविद्यालय र उ.मा.शि.परिषदबाट सम्बन्धन प्राप्त)
विज्ञान, व्यवस्थापन, मानविकी तथा शिक्षाशास्त्र संकाय

प.सं. :
च.नं.:

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग स्नातकोत्तर तह, द्वितीय वर्ष (Ed. CE. ५९८) को आवश्यकता परिपूर्तिका लागि **सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र पदम ब. अधिकारीले मेरो सल्लाह र निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७३/१२/२०
२ अप्रिल, २०१७

श्री शान्तिराम दाहाल
शोध निर्देशक
जनता बहुमुखी क्याम्पस
इटहरी, सुनसरी

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत **सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्त्वहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधकार्य गर्न शोधप्रस्ताव तयारी देखि नै आवश्यक मार्ग निर्देशन एवम् महत्त्वपूर्ण सुझाव दिनुहुने शोध निर्देशक श्री शान्तिराम दाहालप्रति कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधपत्र तयारीका क्रममा शोध प्रस्तावलाई स्वीकृति प्रदान गरी अनुसन्धानको मार्गदर्शन गर्न सहयोग गर्नुहुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु श्री टोलनाथ काफ्लेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी गुरु श्री राजन शर्माप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस अनुसन्धानका क्रममा नमुना छनोटमा परेका विद्यालयका प्र.अ.हरू, शिक्षकहरू, अभिभावकहरू, विद्यार्थीहरू तथा स्रोतव्यक्ति जसले प्रश्नावली तथा छलफलमा सहयोग गरिदिनु भई तथ्याङ्क सङ्कलन कार्यलाई सहज तुल्याइदिनु भएकोमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

पारिवारिक वातावरणलाई सहज तुल्याई अध्ययन गर्नका लागि समय उपलब्ध गराएर सहयोग गर्ने जीवनसँगिनी ईश्वरी अधिकारी र छोरी अभिप्सा अधिकारीलाई हृदय देखि नै धन्यवाद भन्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई कम्प्युटर गरी सहयोग गर्ने क्यानभास कम्युनिकेशनका सन्तोष रायमाझीलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

पदम ब. अधिकारी

शोधसार

नेपालमा सञ्चालित विद्यालय स्तरीय शैक्षिक प्रणाली अन्तरगत माध्यमिक तहमा (कक्षा ९ र १०) अनिवार्य विषयका रुपमा व्यवस्था गरिएको सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाई उपलब्धी त्यत्ति सन्तोषजनक नभएको हालको परिप्रेक्ष्यमा "सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धीमा प्रभाव पार्ने तत्वहरुको अध्ययन" शीर्षकमा अध्ययन गरी यो शोधपत्र तयार गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि सुनसरी जिल्ला अन्तरगतको इटहरी स्रोतकेन्द्रमा पर्ने विभिन्न विद्यालयहरुमध्ये सुविधानजनक छनौट विधिको प्रयोग गरी जम्मा ५ ओटा सामुदायिक विद्यालयलाई नमुनाका रुपमा लिइ अध्ययन कार्य सम्पन्न गरिएको छ । जसअनुसार श्री सरस्वती सनत मा.वि. इटहरी-७, श्री जनता उच्च मा.वि. इटहरी-१, श्री कचना महादेव मा.वि. इटहरी-४, श्री महेन्द्र उ.मा.वि. इटहरी-२ र श्री ज्योती मा.वि. इटहरी-५ लगायत विद्यालयहरुलाई अध्ययनका लागि छनौट गरिएको थियो ।

यस अध्ययन कार्यलाई सम्पन्न गर्ने क्रममा हरेक विद्यालयबाट सामान्य सम्भावनायुक्त नमुना छनौट विधिको प्रयोग गरी कक्षा ९ बाट २ जना र कक्षा १० बाट २ जना विद्यार्थीहरुको छनोट गरी उनीहरुले वि.सं. २०७२ को वार्षिक परीक्षामा प्राप्त गरेको सामाजिक अध्ययन विषयको प्राप्ताङ्क तथा उपलब्धीलाई आधार बनाई जम्मा ५ ओटा विद्यालयका २० जना विद्यार्थी र हरेक विद्यालयका एक एक जना प्र.अ. र एक एक जना सामाजिक अध्ययन विषयका शिक्षकलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको प्रयोग गरी ५ जना प्र.अ. र ५ जना शिक्षकको छनोट गरिएको थियो । यस अध्ययनलाई पूरा गर्नका लागि २० जना विद्यार्थीका २० जना अभिभावकहरु र विद्यालयका स्रोतव्यक्तिलाई समेत उद्देश्यात्मक छनोट विधिको प्रयोगबाट छनोट गरिएको थियो । अध्ययन तथा अनुसन्धानलाई पूरा गर्ने क्रममा सूचनाहरुको सङ्कलन गर्नका लागि दस्तावेज अध्ययन, अन्तरवार्ता अनुसूची, प्रश्नावली तथा अवलोकन विधि समेतको प्रयोग गरिएको थियो । अध्ययनलाई पूरा गर्नका लागि आवश्यक महसुस गरिएका विभिन्न पूर्व साहित्यहरुको समीक्षा तथा दस्तावेज अध्ययन गरिएको थियो । जस अन्तरगत विभिन्न पुस्तक, पत्रपत्रिका, विभिन्न शोधपत्रहरु समेतको अध्ययन गरी निष्ककर्ष निकाल्ने काम गरिएको थियो ।

अध्ययनका क्रममा विभिन्न विद्यालयको अवलोकनबाट विद्यालयहरुमा पर्याप्त मात्रामा शैक्षिक सामग्रीहरुको प्रयोग नभएको, उपयुक्त शिक्षण विधिको प्रयोग नभएको, अभिभावक तथा विद्यार्थीहरुले सामाजिक विषयलाई अन्य विषयको तुलनामा कम महत्व दिएको, सामाजिक अध्ययन विषयमा अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था नभएको, उत्तरपुस्तिका परीक्षणमा वस्तुनिष्ठ उत्तर नहुने भएका कारण समस्या देखिएको, गृहकार्य तथा कक्षाकार्यकमा कम चासो दिइएको जस्ता समस्या देखिएको र समस्या समाधानका लागि शिक्षकहरुले कक्षा शिक्षणका क्रममा अनिवार्य रुपमा शिक्षण सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्ने, उपयुक्त किसिमको शिक्षण विधिको प्रयोग गर्नुपर्ने, सामाजिक अध्ययन विषयमा समेत प्रयोगात्मक परीक्षाको व्यवस्था गरिनुपर्ने, कमजोर विद्यार्थीका लागि अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था गरिनुपर्ने, विद्यालयक्षेत्रलाई राजनैतिक हस्तक्षेपबाट मुक्त गरिनुपर्ने, निरन्तर मूल्याङ्कन प्रणाली लागु गरिनुपर्ने, विषयगत शिक्षकको व्यवस्था गरिनुपर्ने आदिजस्ता निष्कर्षहरु निकालिएको छ ।

विषयसूची

शीर्षक	पेज
स्व-घोषणा	ii
सिफारिस पत्र	iii
स्वीकृति पत्र	iv
कृतज्ञताज्ञापन	v
शोधसार	vi
विषय सूची	viii
तालिका सूची	x
चित्र सूची	xi
परिच्छेद एक	
परिचय	
१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	३
१.३ अध्ययनको औचित्य	४
१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू	४
१.५ अध्ययनको परिसीमा	४
परिच्छेद दुई	
सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका	
२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	६
२.२ सैद्धान्तिक खाका	१२
२.३ अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचा	१५
परिच्छेद तीन	
अध्ययन विधि	
३.१ अनुसन्धान ढाँचा	१६
३.२ जनसङ्ख्या	१७
३.३ नमुना छनोट प्रक्रिया	१७
३.३.१ जिल्ला छनोट	१७

३.३.२ विद्यालय र प्र.अ. छनोट १७

३.३.३ शिक्षक र विद्यार्थी छनोट १७

३.३.४ स्रोतव्यक्ति र अभिभावक छनोट १७

३.४ तथ्याङ्क तथा सूचनाका स्रोतहरू १८

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरूको निर्माण १८

३.५.१ सहभागितामूलक अवलोकन १८

३.५.२ अन्तर्वार्ता अनुसूची १८

३.५.३ प्रश्नावली १८

३.५.४ कक्षा अवलोकन फारम १९

३.६ साधनको वैधता १९

३.७ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १९

३.८ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २०

परिच्छेद चार

नतिजाको विश्लेषण व्याख्या

४.१ सामाजिक अध्ययन विषयको शैक्षिक उपलब्धिको अवस्था २१

४.१.१ विद्यालयअनुसार सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था २३

४.१.२ छनोटमा परेका विद्यालयहरुको विषयगत शैक्षिक उपलब्धी सम्बन्धी अवस्थाको तुलनात्क अध्ययन २५

४.२ कक्षाकोठामा शैक्षिक सामग्री तथा शिक्षण विधिहरूको प्रयोगको अवस्था २६

४.३ सामाजिक अध्ययन विषयको शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने कारक तत्वहरू २९

४.३.१ विद्यालयको शैक्षिक वातावरण २९

४.३.२ बालबालिकाको घरायसी वातावरण ३१

४.३.३ सामाजिक तथा सांस्कृतिक कारण ३४

४.३.४ अभिभावकको शैक्षिक अवस्था ३७

४.३.५ अभिभावकको पेसा व्यवसाय ३९

४.३.६ विद्यालयमा विद्यार्थीको नियमितता ४१

४.३.७ अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था ४३

४.३.८ मूल्याङ्कन प्रणाली ४४

४.३.९ प्र.अ.को भूमिका ४६

४.३.१० दौंतरी प्रभाव ४७
४.४ सामाजिक अध्ययन विषयको सिकाइ उपलब्धिलाई उच्च बनाउने उपायहरू ४८
४.४.१ विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणलाई चुस्त बनाउने ४८
४.४.२ शिक्षकहरूका लागि तालिम तथा गोष्ठी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्ने ४९
४.४.३ विद्यालयमा पर्याप्त मात्रामा सन्दर्भ सामग्री तथा शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था हुनुपर्ने ५०
४.४.४ प्र.अ.को भूमिकालाई प्रभावकारी बनाउने ५०
४.४.५ पाठको विशेषता बमोजिम उपयुक्त किसिमको शिक्षण विधिको प्रयोग गरिनुपर्ने ५०
४.४.६ अतिरिक्त कक्षाको व्यवस्था ५१
४.४.७ मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार गर्नुपर्ने ५१
४.४.८ नियमित रुपमा विद्यालयको निरीक्षण, अनुगमन र मूल्याङ्कन गरिनु पर्ने ५२
४.४.९ उचित पुरस्कारको व्यवस्था गरिनु पर्ने ५२

परिच्छेद पाँच

प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१ प्राप्ति ५३
५.२ निष्कर्ष ५६
५.३ सुझावहरू ५६
५.३.१ नीतिगत तह ५६
५.३.२ अभ्यास तह ५७
५.३.३ अनुसन्धान तह ५८

सन्दर्भसूची

अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं. १ विद्यार्थीका औषत हारिजी तथा उपलब्धी २२

तालिका नं. २ अध्ययन क्षेत्रका विद्यालयको सामाजिक अध्ययन विषयको कक्षागत सिकाइ उपलब्धीको अवस्था २३

तालिका नं. ३ विषयगत शैक्षिक उपलब्धी २५

तालिका नं. ४ बालबालिकाहरूका लागि घरायसी वातावरण उपलब्धताको अवस्था ३३

तालिका नं. ५ अभिभावकहरूको शैक्षिक अवस्था ३८

तालिका नं. ६ अभिभावकहरूको पेसागत अवस्था ३९

चित्र सूची

चित्र नं. १	अभिभावकहरूको शैक्षिक अवस्था	३८
चित्र नं. २	अभिभावकहरूको पेसागत अवस्था	४१